

MIĘDZY ABSENCJĄ A ZAANGAŻOWANIEM. DIASPORA POLSKA WOBEC ORGANIZACJI POLONIJNYCH (KOMUNIKAT Z BADAŃ)

ANNA FIŃ

Instytut Filozofii i Socjologii
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

WITOLD NOWAK

Instytut Socjologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

BETWEEN ABSENCE AND ENGAGEMENT. THE POLISH DIASPORA TOWARD POLISH DIASPORA ORGANISATIONS (RESEARCH COMMUNICATION)

The paper aims at presenting the conclusions of research encompassing: an analysis of the social participation of Poles living abroad alongside with a diagnosis of crucial determinants of that involvement, a diagnosis of their opinions concerning the functioning of Polish diaspora organisations, and the identification of Poles' readiness to become involved in such organisations. The analysis is based on empirical data collected during an internet survey among Poles living in 11 Western European countries and the USA and a qualitative study conducted among Polish diaspora elites in those countries.

Results of the empirical research show that the surveyed Poles living abroad were characterised by: relatively low knowledge of Polish diaspora organisations, a low level of involvement in Polish diaspora organisations, and a low level of readiness for future involvement in such organisations. Moreover, the research proved low levels of the survey participants' general involvement in three distinct aspects of social life: political, cultural and civil. The article also presents the main determinants of the diagnosed social phenomena.

Key words: Polish diaspora, Polish diaspora organisations, involvement, social participation

UWAGI WSTĘPNE: ZAGADNIENIA TEORETYCZNE I METODOLOGICZNE

W połowie lat sześćdziesiątych XX wieku kanadyjski socjolog Raymond Breton sformułował, klasyczne już w chwili obecnej, pojęcie kompletności instytucjonalnej (*institutional completeness*) i odniósł je do sytuacji wytworzenia przez zbiorowość etniczną szeregu instytucji i organizacji skierowanych na zaspokajanie podstawowych potrzeb jej członków (Breton 1964: 193–205). Koncepcja ta opiera się na przekonaniu, że każda zbiorowość etniczna do sprawnego funkcjonowania potrzebuje określonych organizacji i instytucji. Organizacje te z jednej strony umożliwiają wewnętrzną integrację grupy, a z drugiej strony ułatwiają i organizują jej relacje z otoczeniem zewnętrznym (Babiński 1986: 60–61). Znane obecnie w literaturze przedmiotu teoretyczne rozważania na temat funkcjonowania organizacji etnicznych i zaangażowania w ich działalność członków określonych zbiorowości pozwalają na ujmowanie tego zagadnienia w co najmniej kilku kontekstach: a) mobilizacji zbiorowości etnicznej¹; b) wytwarzania się i/ lub podtrzymywania więzi wewnątrz i międzygrupowych oraz transnarodowych powiązań²; c) kapitału społecznego – idąc w ślad za Robertem Putnamem (Putnam 2008) oraz d) procesu asymilacji i integracji mniejszości ze społeczeństwem przyjmującym³. Wszystkie wymienione podejścia do problematyki organizacji etnicznych są przydatne w wyjaśnianiu niektórych zjawisk i problemów szcze-

¹ W tym kontekście na szczególną uwagę zasługują znane w środowisku badaczy problematyki badania Susan Olzak nad procesami etnicznych konfliktów i mobilizacji imigrantów (Olzak 1983) oraz analizy Debry C. Minkoff, które osadzają problematykę funkcjonowania organizacji etnicznych / rasowych w nieco szerszym kontekście, a mianowicie ruchów społecznych (Minkoff 1999; Minkoff 1995).

² Przykładami prac podejmujących tę problematykę są między innymi opracowania Grzegorza Babińskiego, Ewy Morawskiej czy Alejandro Portesa (Babiński 1986; Morawska 2004; Portes i Zhou 2012).

³ Jak zauważa Grzegorz Babiński, wśród koncepcji teoretycznych bezpośrednio nawiązujących do organizacji etnicznych spotkać można zarówno tezy o eufunkcjonalności, jak i tezy o dysfunkcjonalności tych organizacji wobec procesów asymilacyjnych. Jego zdaniem wynika to z odmienności ról, jakie w procesach integracji i asymilacji mniejszości pełnią różne organizacje etniczne (Babiński 1986: 57). W bardziej współczesnych badaniach poświęconych tej problematyce zaangażowanie w działalność organizacji etnicznych opisuje się w kategoriach aktywności obywatelskiej imigrantów (*active civic participation of immigrants*) i ujmuje jako narzędzie strategii integracji (Cyrus 2005, cyt. za: Gandziarowska 2006: 1). Problematyce aktywności obywatelskiej imigrantów poświęcony został projekt badawczy „POLITIS: Building Europe with new citizen? An inquiry into civic participation of naturalized citizens and foreign residents in 25 countries”, który realizowany był w latach 2004–2007. Rezultatami projektu są m.in. publikacje Dity Vogel (Vogel 2008; Vogel 2009).

gólowych, niemniej jednak nie są one kompletne, co wynika przede wszystkim z braku systematycznych badań nad funkcjonowaniem organizacji etnicznych, jak również z istnienia niepełnych badań członków tychże organizacji. Z sytuacją taką mamy do czynienia zwłaszcza w przypadku organizacji polonijnych. I chociaż już pod koniec lat osiemdziesiątych XX wieku przez polskich socjologów sygnalizowana była potrzeba podjęcia bardziej całościowych studiów nad problematyką organizacji polonijnych (Babiński 1988: 7–11; Babiński 1992: 77–79), jak dotąd nie została ona zrealizowana, a stan obecnej wiedzy na ten temat opisać można przytoczonymi wówczas słowami G. Babińskiego, iż na tym polu w dalszym ciągu „więcej jest znaków zapytania niż odpowiedzi, więcej białych plam niż obszarów systematycznie przebadanych” (Babiński 1988: 7).

Prezentowany artykuł poświęcony jest w całości problematyce postaw polskich emigrantów wobec organizacji polonijnych. Dokonujące się w ostatnich dekadach zmiany w strukturze i charakterze procesów migracyjnych Polaków⁴ zmuszają niejako do postawienia pytań o pozycję organizacji etnicznych w diasporze polskiej. Dzieje się tak z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, organizacje polonijne tradycyjnie uznawane były za znaczącego aktora procesu kształtowania się więzi etnicznych i wewnątrzgrupowych diaspor polskiej, a zatem zachodzące w ich obszarze zmiany uważane są za istotny wskaźnik przemian zbiorowości imigracyjnej. Po drugie, co zostało zasygnalizowane już wyżej, w polskiej literaturze przedmiotu w dalszym ciągu brakuje prac poświęconych kwestiom angażowania się imigrantów w działalność organizacji etnicznych i poruszających problematykę przemian tych organizacji⁵.

Głównym zamierzeniem tego artykułu jest zaprezentowanie wyników badań na temat aktywności społecznej polskich imigrantów i, co za tym idzie, sformułowanie wniosków dotyczących ich uczestnictwa w życiu organizacyjnym polskiej społeczności za granicą. Konieczne wydaje się zasygnalizowanie, że – nie wchodząc w istotne skądinąd rozważania teoretyczne – na użytek prowadzonej analizy za G. Babińskim przyjęliśmy szeroką definicję organizacji polonijnej, zgodnie

⁴ Znaczący problematyki migracyjnej zauważają, że po akcesji Polski do Unii Europejskiej obserwuje się nowe tendencje w przepływach ludności na ziemiach polskich, co związane jest przede wszystkim ze zmianą sytuacji geopolitycznej. W tym kontekście mówić można o dwóch rodzajach dokonujących się przemian, zarówno jakościowych, jak i ilościowych. Więcej uwag na ten temat można przeczytać m.in. w opracowaniach Krystyny Iglickiej czy Pawła Kaczmarczyka (Iglicka 2008: 58–71; Kaczmarczyk 2007).

⁵ Z ważniejszych prac wymienić tu można tylko wspomniane już prace G. Babińskiego, opracowanie M. Garapicha oraz J. Gandziarowskiej (Babiński 1992; Garapich 2009; Gandziarowska 2006). Poza wymienionymi problematyka ta poruszana była tylko na marginesie innych zagadnień, co nie pozwala na formułowanie daleko idących wniosków.

z którą przez organizację polonijną rozumie się „trwałą formę zrzeczenia w celu zaspokajania potrzeb własnej grupy, gdy członkami zrzeczenia są członkowie Polonii” (Babiński 1988: 7). Należy jednocześnie mieć na uwadze fakt, że artykuł ogranicza się do zaprezentowania wybranych wyników przeprowadzonych badań i nie wyczerpuje w całości podjętych zagadnień szczegółowych, które zawarte zostały w osobnym opracowaniu, będącym głównym rezultatem zrealizowanego projektu badawczego (Fiń, Legut, Nowak i in. 2013). W niniejszym artykule skupimy uwagę tylko na tych wynikach badania, które odnoszą się do postaw wobec organizacji polonijnych. W tym kontekście omówione zostaną następujące zagadnienia:

- a) analiza partycypacji społecznej Polaków mieszkających za granicą w trzech zasadniczych wymiarach aktywności społecznej: aktywności kulturalnej, aktywności politycznej i w wymiarze organizacyjnym;
- b) diagnoza opinii respondentów względem funkcjonowania organizacji polonijnych;
- c) identyfikacja poziomu gotowości respondentów do zaangażowania się w życie organizacyjne polskiej zbiorowości w kraju pobytu.

Wydaje się, że prezentowane badanie jest pierwszym w Polsce badaniem uwzględniającym analizę postaw względem organizacji polonijnych w poszczególnych krajach europejskich oraz w Stanach Zjednoczonych.

Prezentowany materiał empiryczny zgromadzony został w trakcie realizacji projektu badawczego „Polityka polonijna w praktyce”, finansowanego przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych w ramach „Planu współpracy z Polonią i Polakami za granicą w 2013 r.”. Zasadniczym celem przeprowadzonych analiz było udzielenie odpowiedzi na pytanie, na ile Polacy mieszkający za granicą gotowi są zaangażować się w działania na rzecz polskiej społeczności i, co za tym idzie, w realizację założeń polityki polonijnej. Przyjęty model analizy miał charakter wielowymiarowy i opierał się na zastosowaniu trzech rodzajów metod badawczych: a) badania typu *desk research*, które obejmowało analizę modeli polityki względem diaspory w krajach wysoko rozwiniętych i rozwijających się; b) 35 indywidualnych wywiadów pogłębionych z przedstawicielami polskich elit mieszkających za granicą; c) sondażu z wykorzystaniem techniki badawczej CAWI (*Computer Assisted Web Interviews*) na próbie 3500 osób.

Następną sprawą był dobór próby. W przypadku badania przy wykorzystaniu jakościowych technik gromadzenia danych zastosowany został dobór celowy, zaś w zbieraniu wywiadów posłużono się „metodą kuli śniegowej”. Natomiast w przypadku badania opartego na metodzie ilościowej zastosowano kwotowy dobór próby opracowany w oparciu o kryterium kraju pobytu respondenta. Badanie obejmowało osoby polskiego pochodzenia, które mieszkają od co najmniej

trzech miesięcy w jednym z 11 krajów Europy Zachodniej lub w USA. Charakterystykę próby pod względem tej zasadniczej zmiennej przedstawia tabela 1. Grupę badanych tworzyły osoby o zróżnicowanych cechach społeczno-demograficznych oraz historii migracyjnej. W zbiorowości rozkład płci był względnie proporcjonalny: kobiety stanowiły 51%, a mężczyźni 49% ogółu badanych. Przeważały przy tym osoby młode i w wieku średnim, zaś starsi i najmłodszy respondenci pozostawali w widocznej mniejszości liczebnej⁶. Uwzględniając strukturę zawodową badanych, stwierdzić należy, że w badaniu wzięły udział osoby o bardzo zróżnicowanej pozycji zawodowej, przy czym przeważali pracownicy fizyczni (34,6%) oraz przedstawiciele stanowisk kierowniczych, specjalistycznych i wolnych zawodów (26,4%). Większość ankietowanych (58,3%) stanowiły osoby, które wyjechały z Polski w okresie poakcesyjnym, po roku 2004. Co trzeci respondent (30,5%) opuścił kraj w latach 1990–2003 i tylko co dziesiąty wyemigrował przed okresem transformacji ustrojowej w 1989 roku. Zdecydowaną większość stanowili ci, którzy w kraju pobytu przebywali dłużej niż 5 lat (75,5%). W próbie znaleźli się przede wszystkim ankietowani pochodzący z miast różnej wielkości i tylko co szósty badany (17,7%) pochodził z obszarów wiejskich.

Tabela 1.

Struktura prób badawczych w projekcie „Polityka polonijna w praktyce”

Państwo	Liczebność badanych w sondażu CAWI	Liczebność badanych w wywiadach IDI
USA	700	4
Irlandia	218	–
Wielka Brytania	977	6
Norwegia	80	2
Holandia	188	5
Hiszpania	87	–
Szwecja	65	7
Włochy	160	–

⁶ Struktura respondentów według wieku przedstawiała się następująco: 25–34 lat – 30,9%; 35–44 – 25,5%; 44–54 – 20,3% oraz 55–64 lata – 15,4%. Progu 5% nie przekroczyły osoby najmłodsze do 24 roku życia oraz najstarsze po 65 roku życia.

Państwo	Liczebność badanych w sondażu CAWI	Liczebność badanych w wywiadach IDI
Belgia	79	–
Francja	96	5
Niemcy	794	6
Austria	56	–
Ogółem	3500	35

Źródło: badania własne autorów.

W tym miejscu warto jeszcze zasygnalizować fakt, że z uwagi na specyfikę zastosowanych technik badawczych oraz specyfikę doboru respondentów wyniki badania nie są reprezentatywne. Oznacza to, że nie mogą być uogólniane na całą populację emigrantów, lecz jedynie na tę część, która za granicą korzysta z witryn polskich portali. Była to jednak jedyna możliwość dotarcia w tak krótkim czasie do tak dużej liczby respondentów będących emigrantami.

PARTYCYPACJA SPOŁECZNA

W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji społecznej aktywności, a znaczenie poszczególnych zostało już omówione w niejednym opracowaniu (Teele 1962; Mularska-Kucharek i Świątek 2011: 68–71). Przytoczenie chociażby niektórych przekracza znacznie ramy tego opracowania, stąd też ograniczymy się tylko do stwierdzenia, iż na gruncie socjologii akcentuje się, że aktywność społeczna jest narzędziem kapitału społecznego (wzmacnia go) oraz społecznej integracji: w przypadku grup migracyjnych integracji z społeczeństwem przyjmującym oraz z własnym środowiskiem imigracyjnym. Oczywiście istnieje wiele form artykulacji społecznej aktywności. W prezentowanym badaniu uwaga została skupiona na trzech zasadniczych formach: politycznej⁷, kulturalnej⁸ oraz

⁷ W literaturze przedmiotu niejednokrotnie zwraca się uwagę, że problematyka politycznej partycypacji imigrantów to sfera bardzo zaniedbana w badaniach. Choć w niektórych opracowaniach aktywność społeczna w płaszczyźnie politycznej ujmowana bywa w sposób szeroki, jako wszelka aktywność jednostek i grup mająca na celu wywarcie wpływu na działania rządu, to na potrzeby prezentowanego badania przyjęto jej węższe rozumienie i definiuje się ją w kategoriach uczestnictwa w wyborach. Więcej na temat sposobów ujmowania partycypacji politycznej zob. Minnite, Holdaway i Hayduk 2000: 197–205.

⁸ W literaturze przedmiotu spotkać można wiele sposobów definiowania aktywności kulturalnej. Na potrzeby przeprowadzonych badań ujmowana jest ona w kategoriach uczestnictwa w kul-

aktywności w organizacjach obywatelskich⁹. Materiał empiryczny dostarczający informacji na ten temat został zebrany w tabeli 2.

Tabela 2.

Partycypacja społeczna Polaków w kraju pochodzenia oraz w warunkach migracyjnych (dane podano w procentach)

	W kraju pochodzenia			W warunkach migracyjnych		
	Częste/ Regularne	Sporadyczne/ Nieregularne	Nigdy	Częste/ Regularne	Sporadyczne/ Nieregularne	Nigdy
Uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych	24,5	68,5	7,1	18,6	69	12,4
Uczestnictwo w wyborach	55,5	27,8	16,7	23,2	29,2	47,6
Uczestnictwo w działaniach organizacji pozarządowych	18,5		81,5	13,7		86,3

Źródło: badania własne autorów.

Przeprowadzone badanie ujawnia bardzo niski poziom uczestnictwa ankietowanych w trzech wymienionych płaszczyznach życia społecznego. Blisko połowa badanych (47,6%) wykazała bierność polityczną¹⁰, tylko co piąty respon-

turze. Uczestnictwo w kulturze może być z kolei konceptualizowane w sposób szeroki, jak to czyni m.in. M. Golka, i wówczas oznacza ono „wszelki kontakt człowieka z wytworami kultury oraz zachowaniami kulturowymi, a tym samym bezpośredni bądź pośredni kontakt z innymi ludźmi. Kontakt ten polega na używaniu wytworów kultury, na przyswajaniu, przetwarzaniu i odtwarzaniu tkwiących w nich wartości, na podleganiu obowiązującym w kulturze wzorom, ale także na tworzeniu nowych jej wytworów i wartości oraz zachowań”. (Golka 2013: 146). Z uwagi na podjętą problematykę badania w analizie przyjęto znacznie węższe rozumienie uczestnictwa w kulturze, w którym ujmuje się je jako korzystanie z zasobów tworzonych przez różne instytucje kulturalne (Cultural Statistics 2011).

⁹ Aktywność obywatelską imigrantów odnieść można do dwóch typów sytuacji społecznej. Z jednej strony obejmuje ona uczestnictwo imigrantów w organizacjach i instytucjach społeczeństwa przyjmującego, z drugiej strony ich aktywność stowarzyszeniową we własnym środowisku etnicznym zob. m.in. Gandziarowska 2006: 1.

¹⁰ Co trzeci badany (29,2%) wskazał na nieregularny udział, jeden na czterech respondentów zadeklarował regularną frekwencję (23,2%). Bardziej szczegółowa analiza wykazała, że największy odsetek badanych regularnie uczestniczących w wyborach to osoby zamieszkujące obecnie: USA (35,9%), Belgię (27,8%), Szwecję (26,2%) oraz Austrię (25%); natomiast całkowita bierność

dent zadeklarował regularne i częste uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych (18,6%), zaś do zaangażowania w działalność trzeciego sektora przyznał się jedynie co siódmy badany (13,7%). Co więcej, okazało się, że w warunkach migracyjnych stopień społecznej aktywności znacznie się obniża. Niski poziom partycypacji społecznej, zwłaszcza politycznej, jest szczególnie zauważalny wśród migrantów nowych, zarówno tych, którzy wyjechali z Polski w latach 1990–2003, jak i wśród emigrantów poakcesyjnych. Partycypacja polityczna lub jej brak, znacznie wyraźniej niż dwie pozostałe wyróżnione sfery aktywności społecznej, zależy od cech społeczno-demograficznych badanych i ich sytuacji życiowej. W świetle przeprowadzonych analiz istotne znaczenie mają zwłaszcza takie zmienne jak: płeć, wiek oraz czas emigracji. Generalnie zaobserwowane tendencje pokrywają się z ustaleniami badaczy amerykańskich, których analizy dowodzą związku partycypacji politycznej imigrantów między innymi z takimi czynnikami, jak: status generacyjny, długość pobytu w USA, cechy demograficzne i ekonomiczne (tj. przynależność rasowa, dochód, status zatrudnienia etc.), polityczna socjalizacja w kraju pochodzenia (Ramakrishnan i Espenshade 2001: 872–879; Minnite, Holdaway i Hayduk 2000: 221–222), a nawet przynależność do organizacji społecznych, zwłaszcza tych o charakterze politycznym (Minnite, Holdaway i Hayduk 2000: 221–222). Deklarowana absencja czy też deklarowany niski poziom aktywności społecznej badanej grupy migrantów pokrywa się z tendencjami obserwowanymi w tym zakresie w Polsce¹¹. Jest to o tyle niepokojące, że bierna postawa utrudniać może podejmowanie różnych inicjatyw, w tym takich, które związane są z zaangażowaniem się imigrantów w działania na rzecz własnych zbiorowości etnicznych.

DOTYCHCZASOWE ZAANGAŻOWANIE W DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACJI POŁONIJNYCH

Analiza zebranego materiału empirycznego pozwala stwierdzić, że bardzo niski jest poziom zaangażowania badanych w działalność organizacyjną własnej społeczności. Zgodnie z uzyskanymi od respondentów informacjami badani imi-

polityczna pojawia się najczęściej wśród Polaków przebywających w Holandii (61,7%), Hiszpanii (57,5%) oraz we Włoszech (56,3%).

¹¹ Odzwierciedleniem sytuacji są wyniki badań zebrane w ramach *Diagnozy Społecznej 2013*; wskazujące na niski poziom uczestnictwa badanych Polaków w różnych sferach życia społecznego (Czapiński i Panek 2013: 275–308).

granci niechętnie działają w polonijnych organizacjach. Szczegółowych informacji na ten temat dostarcza tabela 3.

Tabela 3.

Deklarowany dotychczasowy poziom uczestnictwa w działaniach organizacji polonijnych

Kategorie	Procent
Tak	11,9
Nie	40,5
Nie dotyczy/ brak danych	47,5
Ogółem	100

Źródło: badania własne autorów.

Tylko co ósmy respondent zadeklarował zaangażowanie w działalność organizacji polonijnych (11,9%), co stanowi 22,8% osób znających organizacje polonijne działające w kraju pobytu. Zebrany w trakcie badań materiał empiryczny pozwala zaobserwować, że stosunkowo największą aktywność w tym zakresie wykazywali Polacy przebywający we Francji (35,3%) oraz w Stanach Zjednoczonych (30,9%). Najniższy poziom aktywności charakteryzował natomiast polskich imigrantów w Hiszpanii (14%), Belgii (7,9%) oraz we Włoszech (12%). Poziom dotychczasowego zaangażowania badanych w działalność na rzecz własnego środowiska imigracyjnego uzależniony jest od szeregu czynników obiektywnych. Bardzo ważną rolę zdaje się przy tym odgrywać czas emigracji oraz długość pobytu w określonym kraju. Okazało się bowiem, że postawy aktywne przeżywały w grupie osób, które wyjechały z Polski przed transformacją ustrojową. W grupie tej przeszło co trzeci badany deklaruje zaangażowanie w działanie organizacji polonijnych (33,6%), podczas gdy w przypadku emigrantów poakcesyjnych analogiczny wskaźnik wyniósł jedynie 19%. Poziom uczestnictwa w życiu społeczności imigracyjnej okazał się wyższy również w przypadku osób, które przebywały w danym kraju dłużej niż 5 lat – co czwarta z nich deklaruje zaangażowanie w działanie organizacji polonijnych (24,1%). Interesujące jest również spostrzeżenie, że najniższy odsetek aktywnie uczestniczących w życiu społeczności imigracyjnej występuje w grupie osób ze środkowych przedziałów wiekowych 24–34 oraz 35–44 lata.

W świetle przeprowadzonych analiz okazało się, że niski poziom uczestnictwa w życiu organizacyjnym środowiska imigracyjnego nie wyklucza prywatnego (niepublicznego i niezinstytucjonalizowanego) angażowania się w szeroko pojęte interesy polskiej grupy. Większość respondentów deklarowała podejmowanie różnego rodzaju działań mających na celu promocję Polski w kraju pobytu. Przykładowo, z deklaracji badanych wynika, że 75,5% z nich w prywatnych, codziennych rozmowach promowało polskie produkty. Podobny odsetek ankietowanych przedstawiał Polskę w dobrym świetle, deklarował promocję turystyki do Polski oraz promocję polskiej kultury.

Tabela 4.

Deklarowane dotychczasowe zaangażowanie w promocję Polski
(dane podano w procentach)

	Tak, w rozmowach prywatnych	Tak, w rozmowach zawodowych	Tak, poprzez media społecznościowe	Nie podejmowa- łem takich działań
Przedstawianie Polski w dobrym świecie	74,0	36,2	6,5	19,8
Promowanie polskiej kultury	65,6	26,5	6,8	27,2
Promowanie turystyki w Polsce	72,6	29,3	5,8	20,4
Promowanie polskich produktów	75,7	31,3	4,7	17,7

Źródło: badania własne autorów

Opisana aktywność ma jednak jedynie podłoże prywatne i właściwie nie wykracza zasadniczo poza sferę kontaktów towarzyskich. Komparatywna tendencja została zaobserwowana również w trakcie realizacji wywiadów pogłębionych. Na podstawie przeprowadzonych rozmów wnioskować można, że uczestnictwo w działalności organizacji polonijnych (szczególnie mających dłuższą historię działania) oraz zaangażowanie w sprawy Polski nie zawsze traktowane są jako tożsame. Indywidualne, oddolne formy reprezentowania kraju i jego interesów w niektórych środowiskach polonijnych uznawane są za bardziej istotny wyznacznik zaangażowania niż stowarzyszeniowość. W przekonaniu rozmówców to codzienna praca zawodowa, funkcjonowanie w kręgach towarzyskich czy społeczności lokalnej w sposób, który jest pozytywnie oceniany przez otoczenie,

stanowi znaczący wkład w działalność na rzecz zbiorowości polskiej i w kształtowanie wizerunku Polski i Polaków za granicą. Egzemplifikację takich postaw stanowić może poniższy cytat z wypowiedzi zarejestrowanej w trakcie przeprowadzonych badań jakościowych:

To jest moja działalność jako Polaka — że oni wiedzą, kto ja jestem. Ja pracuję w redakcji — wszyscy dokładnie wiedzą, kto ja jestem, co ja robię. A ja plakietki „PL” nie noszę. Bo mi to niepotrzebne; bo ja to robię swoją pracę. Czyli, jakby w tym sensie, mnie działalność polonijna nie interesuje po prostu. [mężczyzna, lat 60+, Holandia].

Co ciekawe, istnienie analogicznych procesów zaobserwowała w swoich badaniach nad Polakami w Stanach Zjednoczonych Ewa Morawska (Morawska 2004: 1379–1383). Badaczka dostrzegła występowanie w społeczności Polaków w Filadelfii dwóch przeciwstawnych na pierwszy rzut oka tendencji: po pierwsze, niechęci do angażowania się w działalność formalnych organizacji polonijnych, co zdaniem autorki jest efektem głęboko osadzonej w świadomości polskich imigrantów nieufności względem różnych form stowarzyszeń i, co za tym idzie, braku obywatelskiej odpowiedzialności oraz złej reputacji organizacji polonijnych w środowisku imigracyjnym; po drugie zaś tendencji do podtrzymywania polskiej tradycji, kultury, dbałości o dobre imię kraju pochodzenia.

Uzyskane wyniki skłaniają zatem do wniosku, że Polacy mieszkający za granicą mają tendencję do wycofywania się do sfery prywatnej i unikają wszelkich zinstytucjonalizowanych form aktywności na rzecz własnej zbiorowości. Nie oznacza to oczywiście braku więzi z własnym krajem. Ta więź istnieje, ale, jak udowodnił to wiele lat temu w swoich badaniach G. Babiński (Babiński 1988: 46), oznacza ona utożsamianie się z narodem i kulturą przy zachowaniu dystansu wobec różnych instytucji. Do podobnych wniosków doszła wspomniana E. Morawska, która stwierdziła wprost: „transnarodowość polskich imigrantów obejmuje głównie nieformalne działania w sferze prywatnej” (Morawska 2004: 1383). Unikanie wszelkich zinstytucjonalizowanych form aktywności na rzecz własnej zbiorowości tłumaczyć zatem należy brakiem atrakcyjności (niespełnianiem funkcji zaspokajania potrzeb imigrantów) istniejących organizacji polonijnych z jednej strony, z drugiej zaś – wyraźnym elityzmem tych instytucji, o którym mowa będzie również w dalszej części niniejszego artykułu. Nie należy natomiast umniejszać roli nieformalnych działań polskich migrantów. Co więcej, uznać je można za efekt ekskluzywistycznego charakteru formalnych działań.

OPINIE DOTYCZĄCE FUNKCJONOWANIA ORGANIZACJI POLONIJNYCH

Następnym z obszarów problemowych poddanych diagnozie były opinie badanych na temat funkcjonowania organizacji polonijnych. Co ciekawe, nastawienie respondentów sondażu do organizacji polonijnych było zbliżone do prezentowanych ocen polskich instytucji za granicą. Analiza pozyskanych odpowiedzi dowodzi, że ponad jedna piąta respondentów (21,2%) pozytywnie oceniała działalność organizacji polonijnych, natomiast co dziewiąty z nich odnosił się do niej negatywnie (11,4%). Z kolei co piąty respondent wykazywał postawę ambiwalentną, deklarując, że nie ocenia działań tych organizacji ani dobrze, ani źle. Przedstawiony w tabeli 4. rozkład odpowiedzi wyróżnia jednak nie poziom występowania poszczególnych ocen, ale dominująca wśród badanych niezdolność do sformułowania opinii, wykazywana przez niemal połowę uczestników sondażu (47,1%). W wyjaśnieniu takiego stanu rzeczy pomocna może być wiedza pozyskana w trakcie przeprowadzonego w ramach projektu „Polityka polonijna w praktyce” badania jakościowego wśród przedstawicieli elit polonijnych. Dominującą w wynikach sondażu niezdolność do oceny funkcjonowania organizacji polonijnych na tle wyników indywidualnych wywiadów pogłębionych wyjaśnić można przede wszystkim brakiem wiedzy badanych, tłumaczonym przez nich brakiem podstawowej potrzeby poznania organizacji polonijnych i zaangażowania się w ich działalność. Na potwierdzenie tej tezy przywołać można fakt, że trudnościami z dokonaniem oceny funkcjonowania organizacji polonijnych towarzyszy bardzo niski poziom wiedzy badanych o tego typu podmiotach. Jedynie nieco ponad połowa badanych przyznała bowiem, że wie o działalności organizacji polonijnych w kraju swojego obecnego pobytu (52,5%).

Analiza treści rozmów z przedstawicielami elit polonijnych dostarcza również kontekstu dla negatywnych ocen działalności organizacji, relatywnie nielicznych, ale ujawniających się w wynikach sondażu. W świetle zebranych opinii, źródeł zdystansowania do organizacyjnych form działalności w środowiskach polonijnych doszukiwać się można, między innymi, w negatywnej percepcji takich zjawisk, jak: archaiczny (w ocenie części rozmówców) charakter samych organizacji i podejmowanych przez nie działań, istnienie wewnętrznych konfliktów w środowiskach polonijnych, tendencja do ekskluzji pewnych kategorii zbiorowości polonijnej ze stowarzyszeniowości¹² czy, na przykład, pomijanie

¹² Co zresztą można uznać za naturalny stan rzeczy, bowiem według niektórych autorów organizacje polonijne z założenia nie mogą być inkluzywne (Garapich 2009: 61).

przedstawicieli niższych kategorii wiekowych w podejmowanych aktywnościach. Czytelną egzemplifikacją obszarów krytyki mogą być przytoczone poniżej cytaty z wypowiedzi zarejestrowanych podczas wywiadów pogłębionych. Wspomniany powyżej archaiczny charakter działania organizacji polonijnych miał przejawiać się, z jednej strony, w formie podejmowanych działań, a z drugiej strony, w ich treści. Do motywów, których dominacja bywa krytycznie oceniana, zaliczyć można polski folklor czy też martyrologię narodu polskiego. Co warte podkreślenia, takiego stanowiska nie sposób przypisać wyłącznie młodszemu członkowi zbiorowości polonijnej, mimo że w tej kategorii wydaje się szczególnie widoczne:

(...) na pewno nie wszyscy Polacy w naszym wieku, ale na pewno duża część tak naprawdę ma dość tej takiej ... męczeńskiej historii, męczeńskiego obrazu historii Polski i ..., bo to nie jest po prostu nasza bajka. [mężczyzna, lat 25+, USA].

Kolejny z obszarów krytyki dotyczy napięć wewnętrznych w zbiorowościach polonijnych, które znajdują wyraz również w konfliktach pomiędzy organizacjami polonijnymi lub w ich obrębie. Taki stan rzeczy prowadzi do kształtowania się negatywnego wizerunku tychże organizacji w społecznościach lokalnych:

Państwo szwedzkie daje pewne wsparcie (...) emigranckim stowarzyszeniom (...) i z tego właśnie słyną te dwa polskie, że po prostu biją się ze sobą i kłócą, i konkurują nawzajem, i podstawiają sobie nogi. [kobieta, lat 60+, Szwecja].

Również wspomniane powyżej tendencje do ekskluzji pewnych kategorii tworzących zbiorowość polonijną bywają czynnikiem wpływającym na negatywne zabarwienie diagnozowanych opinii. Istniejące w zbiorowościach polonijnych napięcia przebiegające wzdłuż linii podziału, mających źródło klasowe czy też powiązane z falami migracji, niejednokrotnie bowiem ulegają reprodukcji nie tylko na poziomie dyskursywnym (Garapich 2010), ale również innych praktyk wykluczających stosowanych przez organizacje polonijne:

(...) niby jest to polonijna organizacja, ale nie jest do końca otwarta na nowych członków (...). Nie są to organizacje, które są bardzo aktywne, które często wychodzą, żeby spotkać nowych Polaków. [mężczyzna, lat 30+, Wielka Brytania].

Tabela 5.

Ogólna ocena funkcjonowania organizacji polonijnych w kraju obecnego pobytu respondenta

Kategorie	Częstość	Procent
Bardzo źle	144	4,1
Raczej źle	255	7,3
Ani dobrze, ani źle	712	20,3
Raczej dobrze	651	18,6
Bardzo dobrze	90	2,6
Nie wiem / trudno powiedzieć	1648	47,1
Ogółem	3500	100,0

Źródło: badania własne autorów.

Oceny działalności organizacji polonijnych okazały się zróżnicowane ze względu na kraj pobytu uczestników sondażu. Najczęściej pozytywne oceny prezentowały osoby polskiego pochodzenia mieszkające w USA (36%), Austrii (32,2%) oraz w Belgii (30,4%). Natomiast najbardziej krytycznymi okazali się respondenci mieszkający w Holandii (28,1%), Wielkiej Brytanii (27,1%) oraz w Norwegii (23,8%). W przypadku innych zmiennych niezależnych nie zidentyfikowano zależności z dokonywanymi ocenami.

GOTOWOŚĆ DO ZAANGAŻOWANIA W DZIAŁANIE ORGANIZACJI POLONIJNYCH

Kolejnym z obszarów poddanych diagnozie empirycznej była gotowość do zaangażowania się Polaków i osób polskiego pochodzenia w działanie organizacji polonijnych w kraju obecnego pobytu. Na tle opisanych powyżej ocen działalności organizacji polonijnych respondenci okazali się bardziej zdecydowani – tym razem nieco ponad jedna czwarta z nich nie potrafiła sformułować deklaracji (27,4%). Ponad jedna trzecia badanych zadeklarowała gotowość do aktywności organizacyjnej w środowisku polonijnym (35,6%), a niemal dwie piąte ankietowanych nie wyraziło gotowości do jakiegokolwiek działania w tym obszarze (37%). Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że tylko co dziewiąty respondent z powyższej grupy wyrażał zdecydowanie pozytywną postawę w tym zakresie

(10,6% odpowiedzi „zdecydowanie tak”), a co siódmy był jednoznacznie negatywnie nastawiony do tego typu aktywności organizacyjnej (13,5%). Postawy wobec przyszłego zaangażowania nie były zatem szczególnie spolaryzowane (tabela 6.).

Tabela 6.

Gotowość do zaangażowania się w działanie organizacji polonijnych w kraju obecnego pobytu respondenta

Kategorie	Częstość	Procent
Zdecydowanie nie	472	13,5
Raczej nie	822	23,5
Trudno powiedzieć	960	27,4
Raczej tak	876	25,0
Zdecydowanie tak	370	10,6
Ogółem	3500	100,0

Źródło: badania własne autorów.

Preferowanymi formami aktywności cieszącymi się największą popularnością wśród respondentów deklarujących gotowość do zaangażowania w działalność organizacji polonijnych były członkostwo (39,6% wskazań) i wolontariat (34,5%). Co ciekawe, całkowicie niszową formą wspierania funkcjonowania tych organizacji było w deklaracjach uczestników sondażu udzielanie im wsparcia finansowego (tabela 7.). Odnotowany odsetek odpowiedzi (5,9%) występował na poziomie porównywalnie niskim z deklaracjami o gotowości do założenia własnej organizacji tego typu (6,9%).

Analiza rozkładu deklaracji względem wyodrębnionych zmiennych niezależnych pozwoliła zidentyfikować kilka zwracających uwagę prawidłowości. Po pierwsze, deklarowana gotowość do zaangażowania się w działalność organizacyjną środowiska imigracyjnego występowała na zbliżonym poziomie we wszystkich włączonych do badania krajach (przy czym najwyższy poziom odnotowano we Francji i we Włoszech – odpowiednio 43,7% i 46,3%). Po drugie, czynnikiem różnicującym ewentualną aktywność organizacyjną okazała się ocena własnej sytuacji ekonomicznej. Co ciekawe, poziom gotowości do uczestnictwa w życiu organizacyjnym środowiska polonijnego zmniejsza się wraz ze wzrostem oceny sytuacji materialnej. Wśród respondentów określających swoją sytuację jako

złą¹³ niemal połowa ankietowanych (47,7%) deklaruwała gotowość do zaangażowania się w działania organizacji polonijnych. Z kolei wśród osób oceniających swoją sytuację ekonomiczną jako dobrą odpowiedni odsetek wyniósł już jedynie 34,1%. Konfrontując ten rozkład zmiennych z wynikami indywidualnych wywiadów pogłębionych można postawić dość ostrożną tezę, że w pewnych kategoriach badanych jednym z istotnych motywów deklarowanego zaangażowania się w działalność organizacji polonijnych jest potrzeba uzyskania tą drogą pewnych form wsparcia.

Tabela 7.

Preferowane formy zaangażowania w działanie organizacji polonijnych w kraju obecnego pobytu respondenta

Kategorie	Procent całości	Procent gotowych do zaangażowania się
Poprzez członkostwo	14,1	39,6
Poprzez wolontariat	12,3	34,5
Poprzez korzystanie z ich oferty	8,1	22,7
Chciał(a)bym założyć taką organizację	2,5	6,9
Poprzez udzielanie im wsparcia finansowego	2,1	5,9

Źródło: badania własne autorów.

Po trzecie, gotowość Polaków mieszkających za granicą do zaangażowania się w działania organizacji polonijnych może być wyraźnie uwarunkowana kontekstualnie. Mianowicie, jej wzrost może być związany z zaistnieniem sytuacji zagrożenia szeroko pojętych interesów narodowych. Badani zostali bowiem poproszeni o określenie swoich reakcji w wyobrażonych sytuacjach w ich otoczeniu: pojawienia się informacji o „polskich obozach śmierci”, przedstawiania Polaków w negatywnie stereotypowy sposób oraz przedstawiania Polski jako „zacofanego kraju”. Analiza statystyczna uzyskanych wyników dowodzi, że w dwóch przypadkach (informacji o „polskich obozach śmierci” i opisywania Polski jako „zacofanego kraju”) poziom gotowości do aktywności organizacyjnej był wyższy niż w warunkach pozbawionych takiego bodźca (wyniósł odpowiednio 42,9% i 39,3%). Nawet mając na uwadze deklaracyjny charakter tych danych, można postawić tezę, że pomimo względnie niewysokiego poziomu

¹³ Odpowiedź: „żyjemy skromnie, musimy na co dzień oszczędnie gospodarować pieniędzmi”.

gotowości do aktywności organizacyjnej i tendencji do wycofywania się do sfery prywatnej, obserwowanych u badanych, sytuacje naruszenia polskich interesów narodowych powodują wzrost ich gotowości do podjęcia współpracy z organizacjami polonijnymi. Należy jednak podkreślić, że powyższa tendencja do aktywności o reaktywnym charakterze, wywoływanej przez negatywne bodźce, nie przekłada się na gotowość do zaangażowania się w życie organizacyjne własnej społeczności emigracyjnej w „normalnych” warunkach. Dla zobrazowania tego stwierdzenia wystarczy wskazać, że aż 70% badanych, którzy wyrazili chęć współpracy z organizacjami polonijnymi w sytuacji pojawienia się w dyskursie publicznym sformułowania „polskie obozy śmierci”, nie złożyło wcześniej ogólnej deklaracji o przyszłym uczestnictwie w życiu organizacyjnym zbiorowości emigracyjnej.

Wreszcie, w trakcie prac analitycznych podjęto również próbę zidentyfikowania związków partycypacji społecznej badanych i prezentowanych przez nich postaw wobec zaangażowania się w organizacje własnego środowiska imigracyjnego. Uwzględniono przy tym wyodrębnione na potrzeby badania cztery sfery partycypacji społecznej respondentów: kontakty społeczne, partycypację polityczną, kulturową oraz obywatelską. I tak, gotowość do zaangażowania się działalność organizacji polonijnych okazała się w największym stopniu zależeć od trzech czynników: poziomu partycypacji politycznej, dotychczasowego zaangażowania się w działania organizacji polonijnych i oceny ich funkcjonowania.

W przypadku pierwszego z czynników różnicujących postawy wobec zaangażowania się w życie organizacyjne własnej społeczności emigracyjnej – poziomu partycypacji politycznej – badani regularnie lub nieregularnie uczestniczący w wyborach w kraju pobytu okazali się nieco bardziej skłonni wyrażać takie deklaracje (38,9% gotowych do zaangażowania wśród osób aktywnych politycznie w jakimkolwiek stopniu i 31,9% wśród biernych politycznie). W przypadku drugiego z czynników – dotychczasowego zaangażowania w działania organizacji polonijnych – respondenci, którzy deklarowali takie wcześniejsze zaangażowanie zauważalnie częściej wyrażali gotowość do tego typu aktywności w przyszłości (63,6% pozytywnych deklaracji wśród badanych wcześniej aktywnych organizacyjnie w środowisku polonijnym w porównaniu do 34,8% wśród niemających takich doświadczeń). W przypadku trzeciego z czynników – oceny organizacji polonijnych – wśród respondentów bardziej pozytywnie oceniających te podmioty większy był udział osób deklarujących gotowość do zaangażowania się w ich funkcjonowanie.

W przypadku innych zmiennych, takich jak wiek, płeć, długość pobytu w danym kraju oraz czas emigracji, nie stwierdzono występowania ich istotnego

wpływu na poziom deklarowanej gotowości do przyszłego zaangażowania się w działanie organizacji polonijnych.

PODSUMOWANIE

Podsumowując zaprezentowane w niniejszym artykule wyniki przeprowadzonych prac empirycznych, należy podkreślić, że wśród badanych osób polskiego pochodzenia mieszkających za granicą zdiagnozowano: relatywnie niski poziom wiedzy na temat organizacji polonijnych, niski poziom aktywności w organizacjach polonijnych oraz niski poziom gotowości do przyszłego zaangażowania się w działalność tychże organizacji. W bardziej ogólnych kategoriach przeprowadzone badanie ujawnia bardzo niski poziom uczestnictwa ankietowanych w trzech płaszczyznach życia społecznego: politycznej, kulturalnej i obywatelskiej.

Warto zwrócić uwagę, że w jednym z kluczowych obszarów problemowych przedstawionych analiz stwierdzono, iż deklarowany przez badanych poziom przyszłego zaangażowania się w organizacyjną sferę zbiorowości polonijnej w największym stopniu uzależniony jest od oceny sytuacji ekonomicznej badanych, oceny funkcjonowania organizacji polonijnych i od poziomu partycypacji politycznej oraz poziomu dotychczasowego angażowania się w działalność organizacyjną zbiorowości imigranckiej. Co ważne, wśród pewnych kategorii respondentów gotowość do zaangażowania się w życie organizacyjne Polonii może być zależna od kontekstu – skłonność do takich działań może pojawiać się bowiem tylko w momentach zagrożenia polskich interesów.

Ponadto, na podstawie zebranych danych wyodrębniono typologię postaw migrantów względem aktywności w społecznościach polonijnych, którą konstytuują cztery podstawowe typy migrantów:

- migranci aktywni – angażujący się dotychczas w działania organizacji polonijnych (przede wszystkim mieszkańcy Francji i USA); przebywający w kraju pobytu dłużej niż 5 lat; w znacznej mierze osoby, które opuściły Polskę przed 1989 r.; cechujący się relatywnie wysokim poziomem partycypacji politycznej; osoby najmłodsze do 24. roku życia i/lub mające więcej niż 45 lat;
- migranci o postawach proaktywnych – wyrażający gotowość do zaangażowania się w działania organizacji polonijnych (głównie mieszkańcy Francji); częściej osoby zaangażowane już w działania organizacji polonijnych i oceniające pozytywnie ich funkcjonowanie; charakteryzujący się wyższym poziomem partycypacji politycznej oraz oceniający gorzej własną sytuację materialną;

- migranci o postawach proaktywnych w sytuacji zagrożeń polskich interesów narodowych – deklarujący gotowość do zaangażowania się w działalność organizacji polonijnych tylko w momentach zagrożenia różnie rozumianych interesów narodowych; prezentujący kontekstualną postawę proaktywną, niezwiązaną z ogólną gotowością do zaangażowania się;
- migranci o postawach antyinstytucjonalnych – niezaangażowani i niedeklarujący gotowości do zaangażowania się w działania organizacji polonijnych (głównie emigranci poakcesyjni); wykazujący niski poziom aktywności w różnych sferach życia społecznego, a zwłaszcza politycznego; negatywnie oceniający politykę polonijną oraz funkcjonowanie organizacji polonijnych; nieco częściej osoby dobrze i bardzo dobrze postrzegające własną sytuację ekonomiczną.

BIBLIOGRAFIA:

- Babiński G. (1986), *Więź etniczna a procesy asymilacji. Przemiany organizacji etnicznych – zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, Warszawa: PWN.
- Babiński G. (1988), Wstęp, w: Babiński G. (red.), *Studia nad organizacjami polonijnymi w Ameryce Północnej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 7–11.
- Babiński G. (1992), Uwarunkowania przemian organizacji polonijnych w Europie i Ameryce, w: Szydłowska-Ceglowa B. (red.), *Polonia w Europie*, Poznań: PAN, s. 77–91.
- Breton R. (1964), Institutional Completeness of Ethnic Communities and the Personal Relations of Immigrants, „The American Journal of Sociology”, issue 2, s. 193–205.
- Cultural Statistics, 2011 Edition, Eurostat Pocketbooks, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-32-10-374/EN/KS-32-10-374-EN.PDF [accessed: 10.06.2013].
- Czapiński J., Panek T. (red.) (2013), *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*, <http://ce.vizja.pl/en/issues/volume/7/issue/3.1> [data dostępu: 20.05.2014].
- Fiń A., Legut A., Nowak W., Nowosielski M., Schöll-Mazurek K. (2013), *Polityka polonijna w ocenie jej wykonawców i adresatów*, IZ Policy Papers, nr 11, Poznań: Instytut Zachodni.
- Gandziarowska J. (2006), *Polacy w Berlinie. Uwarunkowania aktywności stowarzyszeniowej polskich imigrantów*, CMR Working Papers, no. 10, Warszawa.
- Garapich M. (2009), Migracje, społeczeństwo obywatelskie i władza. Uwarunkowania stowarzyszeniowości etnicznej i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego wśród polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii, w: Duszczyk M., Lesińska M. (red.), *Współczesne migracje: dylematy Europy i Polski. Publikacja z okazji 15-lecia Ośrodka Badań nad Migracjami UW*, Warszawa: Wydawnictwo Petit, s. 39–69.
- Garapich M. (2010), Chłopi i żołnierze, budowlańcy i pijacy – dominujący dyskurs migracyjny, jego kontestacje oraz konsekwencje dla konstruowania polskiej grupy etnicznej w wielokulturowym Londynie, w: Grzymała-Moszczyńska H., Kwiatkowska A., Roszak J. (red.), *Drogi i rozdroża: migracje Polaków w Unii Europejskiej po 1 maja 2004 roku: analiza psychologiczno-socjologiczna*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Golka M. (2013), *Socjologia kultury*, Warszawa: Wydawnictwo Scholar.

- Iglicka K. (2008), *Kontrasty migracyjne Polski. Wymiar transatlantycki*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kaczmarczyk P. (2007), Współczesne procesy migracyjne z Polski. Stan wiedzy, „Przegląd Polonijny”, nr 2, s. 41–74.
- Minkoff D. C. (1995), The Organization of Survival: Women’s and Racial-Ethnic Voluntarist and Activist Organizations: 1955–1985, „Sociological Forum”, issue 1, s. 887–908.
- Minkoff D. C. (1999), Bending with the wind. Strategic Change and Adaptation by Women’s and Racial Minority Organization, „American Journal of Sociology”, issue 6, s. 1666–1703.
- Minnite L. C., Holdaway J., Hayduk R. (2000), The Political Participation of Immigrants in New York, „In Defense of the Alien”, issue 23, s. 192–228.
- Morawska E. (2004), Exploring Diversity in Immigrant Assimilation and Transnationalism: Poles and Russian Jews in Philadelphia, „International Migration Review”, issue 4, s. 1372–1412.
- Mularska-Kucharek M., Świątek A. (2011), Aktywność społeczna mieszkańców Łodzi. Analiza wybranych wymiarów, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 4, s. 68–83.
- Olzak S. (1983), Contemporary Ethnic Mobilization, „Annual Review of Sociology”, issue 9, s. 355–374.
- Portes A., Zhou M. (2012), Transnationalism and Development: Mexican and Chinese Immigrants Organization in the United States, „Population and Development Review”, issue 2, s. 191–220.
- Putnam R. D. (2008), *Samotna gra w kręgle: upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Ramakrishnan S. K., Espenshade T. J. (2001), Immigrant Incorporation and Political Participation in the United States, „International Migration Review”, issue 3, s. 870–909.
- Teele J. E. (1962), Measures of Social Participation, „Social Problems”, issue 1, s. 31–39.
- Vogel D. (red.) (2008), *Highly Active Immigrants: A Resource for European Civic Society*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Vogel D. (2009), *Stories and Reflections of Immigrant Activities in Europe*, Frankfurt am Main: Peter Lang.